

VIII. FRAZEOTVORNÁ BÁZE

„MYTOLOGIE, NADPŘÍROZENO“

Do této kategorie řadíme takové idiomy a frazémy, u nichž je na místě klíčového slova název nějaké mýtické nebo nadpřirozené bytosti, označení nějakého mýtického nebo mimozemského prostoru, ale též výrazy vztahující se k nějaké nadpřirozené činnosti.

VIII.1. онај свет / onen svět / онзи свят

Biblický frazeologismus **онај свет** (Pav 170) je s ohledem na svůj původ internacionalismem. Matešičův frazeologický slovník zaznamenává ještě dva další substituenty v atributivním paradigmatu: **онај/други/загробни свет** (FHS: 667), Otaševićův tento frazém zaznamenává pouze ve slovesné formě a alternaci v atributivním paradigmatu uvádí jen jednu: **отићи/преселити се/поћи на онај/други свет** (FS: 820). Nositelem idiomatičnosti je jednoznačně atribut. Frazeologismus označuje „místo posmrtného života člověka; posmrtný život člověka; vůbec stav člověka po smrti“ (SČFI-VN: 330). Přirozeným opozitem je sousloví **овај свет** „tento svět“ (FS: 820). V české verzi odpovídá srbskému frazému výraz **onen svět** (Pav 154) (SČFI-VN: 330). Bulharština disponuje rovněž analogickým frazémem **онзи свят** (Pav 150) (FB II: 25), s variantami **оная/другия свят** (Tamtéž).

Cizojazyčné ekvivalenty ustáleného slovního spojení **onen svět / онај свет / онзи свят** jsou: sl. *onen svet*; slovin. *oni svet*; rus. *tot svet*; něm. *das Jenseits*; angl. *the next/nether world*; fr. *l'autre monde*.

VIII.2. бог / bŭh / бор

Výraz **бити божија сестра** (Pav 163) je autorskou aktualizací, která je v textu následně vysvětlena slovy *онај који не постоји*. Výraz je součástí promluvy jedné z podivuhodných postav románu. Jeho určitá nesrozumitelnost koresponduje s tajemností postavy dr. Abú Kábira Mu'áviji a se specifickými metaforami, s jejichž pomocí tato postava sama sebe charakterizuje po utrpeném válečném zranění:

„Као официр египатске војске отишао је на ратиште, био рањен и заробљен. Војне исправе сведоче о тежким повредама главе и тела од којих је остала трајна полна немоћ. (...) Мислио је полако се одевајући: „Био сам преко тридесет година кувар и мало-помало готовио и зготовио ово јело које сам постао; био сам сам себи пекар и тесто и умесио сам од себе хлеб какав сам хтео, а сада се одједном појавио други кувар са својим ножем и у трен ока од мене справио сасвим друго и непознато јело. Сада сам божија сестра – онај који не постоји!“ (Pav 162–163).

Tímto slovním spojením se Pavićovi podařilo docílit silného metaforického obrazu, který v sobě ukrývá absurditu. Na tom se zakládá silný emocionální účinek tohoto vyjádření. V českém překladu se objevuje očekávané **být boží sestra** s explikací *ten, který není* (Pav 147), v bulharském překladu je analogicky **божия сестра съм**, s explikací *онзи който не съществува* (Pav 143).

Nominální frazém **до божје воље** (And 32) má v FHS synonyma *до миле воље* „докле се хоће/жели, до сита, колико је кому воља“ (FHS: 752, podobně též FS: 115) anebo *колико ти бог хоће* „много, обилно, до миле воље, колико год хоће“ (FHS: 31). Samotné syntagma **божја воља** „boží vůle“ znamená „vliv nadpřirozené božské bytosti“ (SČFI-VN: 378) a zároveň lidskou rezignaci na vzepření se této vůli, její přijetí (ať už je dobrovolné nebo ne). Z naší realizace vyplývá, že autor chtěl vyjádřit právě odevzdanost lidí do boží vůle:

„Нашло се, као увек, малодушних и неповерљивих који су сматрали да је то јалова мисао, јер се силни и лукави Турци неће дати одвратити од свог наума, и да треба и даље клучити до божје воље а не правити од зла горе“ (And 32).

Překladatelé frazém pochopili ve fatalistickém významu: česká překladatelka jej převedla jako **dokud Pánbůh ráčí** („že se má i dál chodit na robotu, *dokud Pánbůh ráčí, a nedělat zlo ještě horší*“ – And 28), bulharský překlad zní **както бог дал** („*че трябва и по-нататък да се работи ангария, както бог дал, и да не се прави от лошото по-лошо*“ – And 29).

Frazém **за божји севап** (And 67) nese význam, který vystihuje jeho český překlad – **z dobroty srdce** (And 60). Výraz *севан* je turcismus a znamená „добро, богоугодно дело, добротинство“ (RSSJ: 724). Tentýž výraz najdeme též v bulharském překladu: **за божји себап** (And 64). Sledovaný frazém dobře ilustruje, jak se několikasetletá nadvláda Turků nad Balkánem odrazila v lexiku porobených národů. Jestliže srbský autor použije nějakého turcismu, s velikou pravděpodobností

se tento turcismus objeví také v bulharském překladu, zatímco český překladatel bude nucen hledat sémanticky odpovídající český frazém se zcela jinou lexikální strukturou.

VIII.3. пакао / peklo / пъкъл

Výraz *пакао* „peklo“, který označuje prostředí, v němž přebývá postava ďábla/čerta, se vyskytl ve slovesném frazému **направити од нечега пакао** (And 29). Frazém je motivován negativní sémantikou klíčového substantiva *пакао*. Frazém s takovouto sémantikou je zaznamenán pouze v SHČ – *њихова је кућа прави пакао* „jejich dům je hotové peklo“ (SHČ: 466). Jde však o frazém celoevropsky rozšířený. Překladatelky zvolily očekávané ekvivalenty, přičemž obě provedly aktualizaci na pozici slovesa – **бýt učiněné peklo** (And 25), **да превърна нешто на пъкъл** (And 26).

VIII.4. мора / mûra / кошмар

Výraz *мора* „mûra“ v mytologickém smyslu označuje „mytickou, smyšlenou bytost dusící, mořící lidi v noci ve spánku“, zobecněně pak „tíživý, děsivý sen“ (SSJČ III: 151).⁶⁷ Tato sémantika se promítá i do frazému **мучна мора** (And 35).

U Andriće toto pleonastické sousloví označuje velmi intenzivní dlouhodobý strach:

„А сејменски старешина се од првог дана сујеверно и страховито бојао Абидаге. Тај страх се с временом претворио у мучну мору, која га није напуштала. При сваком кораку и покрету, често и у сну, он је помишљао: шта ће Абидага за ово казати?“ (And 35).

Česká překladatelka – v souladu s originálem – také použila pleonastické slovní spojení **mučivá mûra** (And 31). Aktualizovala tak ustálené sousloví **noční mûra** (SČFI-VN: 187). Pleonastickým atributem se ještě více zintenzivňuje obraz silného strachu postavy Plevljaka. Stejně se zachovala i bulharská překladatelka, která sousloví převedla jako **мъчителен кошмар** (And 32).

Ještě krátce k původnímu významu slova *mûra*: slovo je slovanské (indoevropského původu) a V. Machek k němu poznamenává: „Podle staré pověry evropských národů duše lidská může i za života člověka opustit v noci tělo a vzít na sebe rozličné podoby (ptáka, motýla, hada, myši i stínu apod.) a znepokojuje anebo straší lidi těžkými sny a tísnivými pocity.“ (MACHEK 1997: 383). Výraz *košmar* / *кошмар*, který zná nejen bulharština, ale též makedonština, srbština, chorvatština nebo ruština, je přejat z francouzštiny.

67 Označení nočního motýla je odvozené od mytologického významu, tedy až sekundární.

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *noční můra* / *ноћна мора* / *нощен кошмар* jsou: sl. *nočná mora*; rus. *ночной кошмар*; něm. *Alptraum/Alpdruck*; angl. *nightmare*; fr. *fantôme de la nuit*.

VIII.5. мађија, чаролија / kouzlo / магия, (чаровник)

Výrazy označující nějakou překvapivou, nečekanou proměnu se vyskytly na pravé straně dvou přirovnání: **мењати се као чаролијом** (And 203) a **(све је то) као мађијом премошћено** (And 69). Tvůrkyně českého překladu v obou případech zvolila stejné řešení pravé strany přirovnání – **jakoby nějakým kouzlem** (And 177; And 61) (SČFI-P: 168n.). V bulharském překladu již ale vidíme rozdíl: v případě prvního frazému **променя се като чаровник** (And 190) se změna nevhodně přirovnává k okouzlující osobě (srov. heslo *чаровник* v BTR: 1059): „*тогава тоя бедняк се променя като чаровник*“ (And 190); v případě druhého frazému se už objevuje stejný výraz jako v srbském originálu: **като по магия** (And 65).

VIII.6. зачарани круг / зачарованý kruh / омагьосан кръг

Celoevropsky rozšířený nominální frazém **зачарани круг** (Pav 78) je v FHS uveden ještě v podobě *магијски круг* a jeho význam je „безизлазан положај, безизлазне прилике, нерјешив случај“ (FHS: 284). Nositelem idiomatizace je tu atribut *зачарани*, který má – podle FHS – jen jednu alternativu. Druhou nabízí FS, kde je ovšem toto nominální spojení součástí slovesného frazému *окретати се/кретати се/вртети се у (зачараном/вициозном) кругу* (FS: 447). V českém překladu se objevuje očekávaný ekvivalentní frazém **zачарованý kruh** (Pav 84). Frazém je v SČFI vysvětlen slovy „velmi komplikovaná, bezvýchodná, neřešitelná situace, zpravidla způsobená dvěma nebo více protichůdnými faktory“ (SČFI-VN: 152). Negativní vyznění sousloví potvrzuje i kontext:

„Према Масудијевој верзији догађаја, своју колекцију сабљашких потеза Аверкије Скила и није стварао из неких стручних војничких разлога, (...) него у очајничком трагању за оним потезом који ће га спасти из зачараног круга у којем се кретао чекајући да му мучитељи дођу надохват сабље“ (Pav 78).

Překladatelce se ještě nabízel frazém *bludný kruh*. Jeho původ vidí SČFI v logice, kde termín označuje „chybný důkaz“ a je převzat z latinského *circulus vitiosus* (Tamtéž).

Bulharská překladatelka zvolila rovněž automatizovaný frazém: **омагьосан кръг** (Pav 73) (FB II: 24).

Cizojazyčné ekvivalenty frazému *zачарованý kruh* / *зачарани круг* / *омагьосан кръг* jsou: sl. *zачарованý kruh*; rus. *заколдованный круг*; něm. *Teufelskreis*; angl. *vicious circle*; fr. *cercle enchanté/vicieux*.

VIII.7. Shrnutí

Z celkového počtu **9 frazémů s frazeotvornouází „mytologie, nadpřirozeno“** jsou 2 autorské aktualizace a 2 frazémy mají podobu přirovnání. Podíváme-li se na sledované frazémy z hlediska zastoupení nejdůležitějších mytologických bytostí představujících navíc absolutní dobro (*bůh*) v kontrastu s absolutním zlem (*dábel*), zjišťujeme, že v srbských originálech se mezi shromážděnými příklady neobjevilo pojmenování těchto bytostí ani jednou, desubstantivum *božji* se však vyskytlo hned 3x, přičemž v jednom případě byl příslušný frazém jak českou, tak i bulharskou překladatelkou přeložen pomocí sémantického ekvivalentu obsahujícího substantivum (*Pánbůh; bog*).⁶⁸

Co se týče **koeficientů identičnosti**, poměr srbského, českého a bulharského koeficientu je **1,0 : 2,0 : 1,55**, což znamená, že bulharské překlady jsou u zjištěných mytologií motivovaných frazémů srbskému originálu na pomyslné ose o polovinu délky blíže než české – stojí mezi stupněm „identické“ a „téměř identické“. České překlady vykazují stupeň „téměř identické“. Největší rozdíl byl patrný u trojice *za božji sevap / z dobroty srdce / za boži sebap*, kde na jedné straně stojí identické jednotky srbská a bulharská, jejichž „tmelem“ je tu orientalismus *sevap/sebap* (poměr je tu 1 : 1), a proti nim stojí český frazém – sémanticky sice odpovídající, ale mající odlišnou strukturu (jeho poměr k orig. i bulh. překladu je 4 : 1). Naproti tomu formální shodu vykazují především takové jednotky, které jsou buď autorskou aktualizací (a překladatelky tudíž nemohly volit patřičný ekvivalent ve svých jazycích), anebo jsou to tradiční automatizované jednotky internacionálního charakteru.

Sémantický ani stylistický posun v této kategorii zaznamenán nebyl, jako **nevhodný** překlad jsme posoudili bulharský ekvivalent *promenjam se kao čarovnik* (L. Kackovová) za orig. *menjati se kao čarolijom* z důvodu nevhodně zvoleného komparáta.

MYTOLOGIE, NADPŘIROZENO					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identičnosti	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
Pav <i>onaj svet</i>	<i>onen svět</i>	<i>onzi svjat</i>	1 : 1 : 1		
Pav <i>biti božija sestra</i>	<i>být boží sestra</i>	<i>božija sestra sâm</i>	1 : 1 : 1	aut.	
And <i>do božje volje</i>	<i>dokud Pánbůh ráčí</i>	<i>kakto bog dal</i>	1 : 3 : 3		
And <i>za božji sevap</i>	<i>z dobroty srdce</i>	<i>za boži sebap</i>	1 : 4 : 1		

68 Frazémy typu *гавоља рабо̀та* jsou zařazeny v tematické oblasti „práce, obchod“ v kapitole IX.

MYTOLOGIE, NADPŘIROZENO					
Srbský originál	Český překlad	Bulharský překlad	Koeficienty identičnosti	Aktualizace aut./sém./styl.	Nevhodný ekvivalent
And <i>napraviti od nečega pakao</i>	<i>být učiněné peklo</i>	<i>da prevärna nešto na päkäl</i>	1 : 3 : 2		
And <i>mučna mora</i>	<i>mučivá mřva</i>	<i>mäčiteljen košmar</i>	1 : 1 : 1	aut.	
And <i>menjati se kao čarolijom</i>	<i>proměňovat se jakoby nějakým kouzlem</i>	<i>promenjam se kato čarovnik</i>	1 : 2 : 3		Bulh.
And <i>kao mađijom</i>	<i>jakoby nějakým kouzlem</i>	<i>kato po magija</i>	1 : 2 : 1		
Pav <i>začarani krug</i>	<i>začarovaný kruh</i>	<i>omagjosan kräg</i>	1 : 1 : 1		
Souhrn: IA6 + MP3 = 9	9	9	1,0:2,0:1,55	2 autorské aktualizace	0/0:1/0